

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
SERIE NOUĂ, SUPPLEMENTUM III

IN MEMORIAM
EUGEN NICOLAE

EDITAT DE
ROXANA DOBRESKU, AUREL VÎLCU

BUCUREȘTI
2025

COPERTA: Dan Iulian MĂRGĂRIT

**MCA SERIE NOUĂ
SUPPLEMENTUM III**

www.mcajournal.ro

**Tehnoredactor: Ofelia COȘMAN
Secretar de redacție: Dana COSTIN**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

In memoriam Eugen Nicolae / ed.: Roxana Dobrescu, Aurel Vîlcu -

Târgoviște: Cetatea de scaun, 2025

Conține bibliografie

ISBN 978-606-537-820-9

I. Dobrescu, Roxana (ed.)

II. Vîlcu, Aurel (ed.)

902

929

**Toate articolele publicate în *Materiale și Cercetări Arheologice* sunt *peer-reviewed*.
Materiale și Cercetări Arheologice este indexată în următoarele baze de date:
Persée, Copernicus, ERIH PLUS, Scopus, CEEOL, EBSCO și DOAJ.**

Acest volum a fost editat cu sprijinul financiar al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”.

(1955–2024)

SUMAR / SOMMAIRE / CONTENTS

Aurel VÎLCU <i>In memoriam</i> Eugen Nicolae.....	9
Georges DEPEYROT Eugen Nicolae et cinq siècles de numismatique Eugen Nicolae and five centuries of numismatics	31
Adina BORONEANȚ, Monica MĂRGĂRIT One man’s trash is another man’s treasure – the case of the osseous debitage waste from Drăgușeni – <i>Ostrov</i>	39
David BACIU, Adrian BĂLĂȘESCU Preliminary study of the faunal material discovered in an Early Eneolithic feature from Alexandria – <i>Limonagiul</i> settlement (Teleorman County). 2019–2021 campaigns.....	59
Radu BĂJENARU Poveste din trecut. Despre descoperirea depozitului de topoare de la Sinaia A tale from the past. The discovery of the Sinaia axe-hoard	83
Gabriel Mircea TALMAȚCHI Două tezaure de semne monetare descoperite în zona de coastă a Mării Negre din teritoriul istro-pontic Two hoards of monetary signs discovered in the Black Sea coastal area of the Istro-Pontic area.....	99
Pierre DUPONT Transport amphoras of “Milesian” type: originals and local imitations.....	111
Theodor ISVORANU Monede din perioada romană imperială descoperite în zona Orheiului (Republica Moldova) Roman imperial coins from the Orhei area (Republic of Moldova)	119
Lucian MUNTEANU, Lăcrămioara-Elena ISTINA Noi informații despre tezaurul monetar roman imperial de la Măgirești (jud. Bacău) (CHRE 16297) New information on the Roman imperial monetary hoard from Măgirești (Bacău County) (CHRE 16297)	139
Mihai DIMA Monede romane dintr-o colecție constituită la Ostrov, jud. Constanța A collection of Roman coins found at Ostrov, Constanța County.....	159
Constantin C. PETOLESCU <i>Cohors II Dacorum</i> . Două trupe auxiliare romane cu număr de ordine identic <i>Cohors II Dacorum</i> . Two Roman auxiliary troops with identical numerical identifiers	173
Radu ARDEVAN, Alin PRALEA Monete antice din colecția lui Ioan Mihályi de Apșa Ancient coins from the collection of Ioan Mihályi de Apșa	177
Mircea DABÎCA, Theodor ISVORANU Cercetări arheologice la Histria, sectorul Sud (2018–2024). Descoperiri monetare Archaeological research at Histria, the South sector (2018–2024). Coin finds.....	189
Adriana PANAITÉ Roman roads in Moesia Inferior in the Black Sea coast area	213
Marius BLASKÓ, Zsuzsanna KOPECZNY, Róbert GINDELE, Gergely SZENTHE, Ștefan POPA, Erwin GÁLL Dating grave no. 97 from Vălcani in the light of numismatic and radiocarbon research – contributions to the chronology of H.1.....	237

Aurel-Daniel STĂNICĂ	
Între bizantini și tătari. Cimitirul de la Isaccea – <i>Bagola</i>	
Between Byzantines and Tatars. The necropolis from Isaccea – <i>Bagola</i>	249
Oana DAMIAN	
Despre prezența Hoardei de Aur în situl bizantin de la Nufăru (județul Tulcea)	
The Golden Horde and the Byzantine archaeological site at Nufăru (Tulcea County)	295
Ana BOLDUREANU	
Un fragment din tezaurul de monede tătărești descoperit la Inești, Raionul Telenești, Republica Moldova	
A fragment of the Tatar coin hoard discovered in Inești, Telenești district, Republic of Moldova.....	303
Monica DEJAN, Ana BOLDUREANU	
Considerații despre câteva monede tătărești descoperite în zona Cetății de Scaun a Sucevei	
(a doua jumătate a secolului XIV)	
Considerations about a few Tatar coins discovered in the Suceava Fortress area	
(second half of the 14 th century).....	313
Letiția NISTOR, Adrian BĂTRÎNA	
Vestigiile bisericii lui Alexandru cel Bun de la Mănăstirea Bistrița (județul Neamț). Propuneri de reconstituire	
arhitecturală	
The remains of the Bistrița monastery (Neamț County) founded by Alexander the Good. Proposals for	
architectural reconstructions.....	319
Lilia DERGACIOVA, Alexandr ALEXANDROV	
Matrița sigilară a unui demnitar din sfatul domnesc al lui Ștefan II, domnitorul Țării de Jos a Moldovei	
The seal of a dignitary member in the Princely Council of Stephen II, Prince of Lower Moldova	337
Ioan-Aurel POP, Alexandru SIMON	
Bani pentru cruciadă: Rapoarte sieneze din primăvara anului 1476	
Money for the Crusade: Sieneze Reports from Spring 1476.....	341
Alexandru SIMON	
Documente și monede: <i>Petrusian</i> și lancu de Hunedoara	
Documents and coins: <i>Petrusian</i> and John Hunyadi	349
Gabriel CUSTUREA, Ana-Maria VELTER	
Câteva monede rare din colecția muzeului constănțean	
A few rare coins in the collection of the Constanța Museum	357
Florin Gabriel PETRICĂ, Minodora CÂRCIUMARU, Ovidiu CÎRSTINA, Adrian IONIȚĂ	
Observații asupra a două morminte descoperite în necropola bisericii „Sfânta Vineri” de la	
Curtea Domnească din Târgoviște	
Remarks on two burials in the cemetery of the Sfânta Vineri church from the Royal Court of Târgoviște.....	363
Gabriel VASILE	
Despre un posibil ritual funerar la populațiile medievale din Muntenia prin prisma a doi indivizi descoperiți	
în cimitirul bisericii „Sf. Vineri” de la Curtea Domnească din Târgoviște	
On a possible funerary ritual of Medieval populations in Wallachia as indicated by two individuals buried	
in the cemetery of the Sfânta Vineri church from the Royal Court of Târgoviște	373
Adriana GAȘPAR	
Șoapte din trecut. Fragmente ceramice cu inscripții în limba osmană descoperite la Timișoara	
Whispers from the past. Pottery sherds with Osmanic language inscriptions from Timișoara	391
Daniela MARCU-ISTRATE, Cristian-Florin ANGHELESCU, Roxana BUGOI	
Introducere în studiul sticlei de fereastră descoperite la Catedrala Romano-Catolică și Palatul Episcopal	
din Alba Iulia	
An introduction to the study of the window glass from the Roman-Catholic Cathedral and the Bishop’s Palace	
in Alba-Iulia.....	409

Radu Gabriel DUMITRESCU	
Un nou lot din tezaurul de la Craiova – <i>Strada Nicolae Bălcescu</i> (Sec. XVII–XVIII)	
A new part of the Craiova hoard – <i>Nicolae Bălcescu Street</i> (17 th –18 th centuries).....	433
Mariana ŞLAPAC	
The contribution of the ottomans to the construction of the Vauban-type fortress in Kiliya.....	449
Corneliu Bogdan Nicolae BELDIANU, Camelia Silvia BELDIANU	
<i>Tsuba</i> cu scene evocatoare. O formă de manifestare a unei arte medalistice avant la lettre în Japonia perioadei Edo?	
<i>Tsuba</i> with evocative scenes. An avant la lettre manifestation form of medal art in Japan	463
Abrevieri / Abreviations / Abbreviations	481

UN FRAGMENT DIN TEZAURUL DE MONEDE TĂTĂREȘTI DESCOPERIT LA INEȘTI, RAIONUL TELENEȘTI, REPUBLICA MOLDOVA¹

Ana BOLDUREANU

Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău, Republica Moldova; e-mail: anaboldureanu@yahoo.com

Keywords: Inești, monetary hoard, dirhams, Golden Horde, Khan Tokta, Nogay

Abstract: The author presents a fragment of the hoard discovered in 2008 in Inești, Telenești District, Republic of Moldova. The deposit is believed to have contained about 570 silver coins, all of the "same kind". The hoard was buried at the root of a centuries-old oak tree. Through the antiquities trade, the coins ended up in various private collections in Russia, Ukraine, Romania, etc. The author received 25 samples for study, collected from the surface of the site where the deposit had recently been discovered.

The 25 coins discussed here are Tatar silver issues minted according to the type of those minted in Crimea in the name of Khan Tokta, bearing the Hegira year 690 (1291 AD). Most of the coins display a stylized and distorted legend. The catalogue of the coins from the hoard is presented below. The coins are grouped according to the elements that distinguish the various typological variants.

Cuvinte-cheie: Inești, depozit monetar, dirhemi, Hoarda de Aur, hanul Tokta, Nogay

Rezumat: Autoarea prezintă un fragment din tezaurul descoperit în 2008 la Inești, raionul Telenești, Republica Moldova. Se pare că tezaurul ar fi conținut aproximativ 570 de monede de argint, toate de „același” fel. Depozitul monetar a fost îngropat la rădăcina unui stejar bătrân de câteva secole. Prin comerțul de antichități, monedele au ajuns în diferite colecții private din Rusia, Ucraina, România etc. Autoarea acestui articol a primit spre studiu, 25 de exemplare, adunate de la suprafață, de pe locul unde fusese descoperit tezaurul.

Cele 25 de piese prezentate în acest studiu sunt emisiuni tătare de argint, bătute după tipul celor emise în Crimeea, în numele hanului Tokta și purtând anul 690 al Hegirei (1291). În majoritatea lor, monedele au o legendă stilizată și distorsionată. Acest articol conține și catalogul monedelor din tezaur, grupate în funcție de elementele care deosebesc diferitele variante tipologice.

Profesorul, eminentul numismat, colegul și prietenul nostru Eugen Nicolae, pe lângă alte preocupări de numismatică antică și medievală, a fost unul dintre cei mai de vază specialiști în domeniul numismaticii islamice. După numeroase studii și publicații legate de emisiunile monetare ale Imperiului Otoman, s-a axat cu multă pasiune în ultimele trei decenii, pe cercetarea monedelor emise sub autoritatea Hoardei de Aur, îndeosebi a celor provenite din monetăriile localizate pe teritoriul Republicii Moldova, la Orheiul Vechi (Trebujeni, raionul Orhei) și Costești, raionul Ialoveni. În amintirea proiectelor comune, a îndelungatei colaborări, a ajutorului și a susținerii permanente, îi dedicăm acest articol, a cărui publicare a tot fost amânată.

Tezaurul avut în vedere a fost descoperit în vara anului 2008, în împrejurimile comunei Inești, raionul Telenești, Republica Moldova. Conform spuselor descoperitorilor, el ar fi numărat circa 570 de monede de argint, toate de „același fel”. Tezaurul a fost îngropat la rădăcina unui stejar secular; din păcate, nu ne-au fost oferite și alte detalii referitoare la locul exact în care a fost găsit depozitul. Intrați în posesia tezaurului, descoperitorii au căutat să valorifice monedele respective prin intermediul comerțului de antichități. Astfel, monedele au ajuns în diferite colecții particulare din Rusia, Ucraina, România etc.². Dintre monedele recoltate ulterior de la suprafața terenului, un număr de 25 de exemplare mi-au fost încredințate spre studiu.

Mai târziu, în temeiul acestei descoperiri, în zona indicată s-a deplasat un grup de arheologi de la Școala Superioară de Antropologie din Chișinău care a efectuat cercetări de suprafață; în urma acestora au fost găsite mai multe fragmente ceramice de factură tătarască. În urma acestei descoperiri, putem presupune existența în zonă a unei așezări din epoca Hoardei de Aur³.

¹ Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului „Patrimoniul istorico-arheologic muzeal: sistematizare și valorificare științifico-culturală” (cod: 180101) și are la bază comunicarea *The Tartar coin hoard discovered in Inești, Telenești (XIIIth century – beginning of the XIth century)*, prezentată la Congresul XIII de Numismatică din Glasgow, Marea Britanie, desfășurat în perioada 31 august–4 septembrie 2009.

² O cantitate neprecizată de piese din acest tezaur a fost semnalată de numismații ruși P. N. Petrov, E. G. Druzhinin, în cadrul unei comunicări la un Forum științific dedicat istoriei Hoardei de Aur și Hanatului Tătar, desfășurat la Kazan, Federația Rusă, în perioada 15–18 martie 2017 (Petrov, Druzhinin 2017, p. 16); regretatul Eugen Nicolae a obținut informația și poza unui dirhem emis de Çaka, fiul lui Nogay, în 1300–1301, care a făcut parte din același tezaur (Nicolae 2015, p. 123 și p. 138, Planșa XXXII, nr. 2).

³ Informație Roman Rabinovici, Școala Antropologică Superioară, Chișinău.

Cele 25 de exemplare prezentate cu această ocazie reprezintă emisiuni tătărăști de argint, bătute după tipul celor emise la Krim în numele hanului Tokta, purtând pe ele anul Hegirei 690 (1291). Majoritatea pieselor au legenda stilizată și denaturată. În cele ce urmează prezentăm catalogul monedelor din tezaur. Piesele sunt grupate în funcție de elementele care deosebesc diferitele variante tipologice.

CATALOGUL DESCOPERIRILOR

HOARDA DE AUR

Tokta (1290–1312)

Dirhem/Yarmak

Krim, Caffa sau alt centru?

I. Emisiuni datate

Av. *Han / al-adil / Tokta* în cartuș liniar; cerc perlat; cerc liniar;

Rv. În centru tamgaua Casei lui Batu cu diferite variante de reprezentare; în dreapta *duri be*; în stânga *Krim*. Sub tamga anul 690, totul încadrat într-un cartuș hexalobat, mărginit de un cerc perlat și unul liniar. Lebedev 2000, p. 25, fig. C 9 a și b.

1. AR ↓1,17 g; 16,7 × 17,1 mm (Fig. 1).

2. AR ↙1,22 g; 18,7 mm (Fig. 2).

3. AR ↓1,17 g; 16,5 × 17,7 mm (Fig. 3).

Figura 1

Figura 2

Figura 3

II. Emisiuni cu sigla ○ sub tamga

Av. *Han / al-adil / Tokt(a)* în cartuș liniar; cerc perlat; cerc liniar;

Rv. În centru tamgaua Casei lui Batu cu diferite variante de reprezentare; în dreapta *duri (be)*; în stânga *Kr(im)*. Sub tamga sigla ○, totul încadrat într-un cartuș hexalobat, mărginit de un cerc perlat și unul liniar. Lebedev 2000, p. 25, fig. C 13.

4. AR ↓1,11 g; 15,4 × 16,1 mm (Fig. 4).

5. AR ↓1,18 g; 11,0 × 19,3 mm (Fig. 5).

6. AR ↓ 1,22 g; 15 × 18,2 mm (Fig. 6).
7. AR → 1,29 g; 16 × 18,4 mm (Fig. 7).
8. AR ← 1,24 g; 17,8 × 18,7 mm (Fig. 8).
9. AR ↑ 1,27 g; 17,7 mm (Fig. 9).
10. AR ↑ 1,26 g; 17,1 × 19,5 mm; dublă frapă (Fig. 10).
11. AR → 1,12 g; 18 mm (Fig. 11).

Figura 4

Figura 5

Figura 6

Figura 7

Figura 8

Figura 9

Figura 10

Figura 11

III. Emisiuni cu sigla * sub tamga

Av. *Han / al-adil / Tokt(a)* în cartuș liniar; cerc perlat; cerc liniar;

Rv. În centru tamgaua Casei lui Batu cu diferite variante de reprezentare; în dreapta *duri (be)*; în stânga *Kr(im)*. Sub tamga sigla *, totul încadrat într-un cartuș hexalob, mărginit de un cerc perlat și unul liniar. Lebedev 2000, p. 25, fig. C 18 a și b.

12. AR ↑1,04 g; 16,3 × 18,1 mm (Fig. 12).

13. AR ↓1,20 g; 15,5 × 17,9 mm (Fig. 13).

14. AR ↑1,07 g; 18 × 18,7 mm (Fig. 14).

15. AR ↓1,19 g; 17,2 mm (Fig. 15).

16. AR ↗1,27 g; 16 × 16,7 mm (Fig. 16).

17. AR ↗1,35 g; 17,4 × 17,8 mm (Fig. 17).

Figura 12

Figura 13

Figura 14

Figura 15

Figura 16

Figura 17

IV. Emisiuni cu sigla \curvearrowright sub tamga

Av. *Han / al-adil / Tokta* în cartuș liniar; cerc perlat; cerc liniar;

Rv. În centru tamgaua Casei lui Batu cu diferite variante de reprezentare; în dreapta *duri be*; în stânga *Krim*. Sub tamga sigla \curvearrowright , totul încadrat într-un cartuș hexalobat, mărginit de un cerc perlat și unul liniar.

18. AR \uparrow 1,17 g; 15,4 × 17,1 mm (Fig. 18).

19. AR \uparrow 1,18 g; 14 × 18,8 mm (Fig. 19).

20. AR \leftarrow 1,00 g; 16,9 × 17,9 mm (Fig. 20).

21. AR \downarrow 1,04 g; 16,9 × 17,9 mm (Fig. 21).

Figura 18

Figura 19

Figura 20

Figura 21

V. Tip neprecizat

22. AR ∇ 1,21 g; 17,1 × 18 mm (Fig. 22).

23. AR \downarrow 1,36 g; 17 × 17,9 mm (Fig. 24).

24. AR ∇ 1,12 g; 17,5 × 18,7 mm (Fig. 25).

Figura 22

Figura 24

Figura 25

Imitație.
Dirhem/Yarmak
Prototip Tokta (1290–1312)

Av. *Han / al-adil / Tokta* în cartuș liniar; cerc perlat; cerc liniar;

Rv. În centru tamgaua Casei lui Batu cu diferite variante de reprezentare; în dreapta *duri be*; în stânga *Krim*. Sub tamga anul 690, totul încadrat într-un cartuș hexalobat, mărginit de un cerc perlat și unul liniar. Lebedev 2000, p. 25, fig. C 9 a și b.

Krim

Av. Legenda redată cu erori, cuvântul han apărând repetat în partea de jos, dar redat inversat;

Rv. Legenda barbarizată

25. AR $\bar{\text{C}}$ 1,11 g; 16 × 17,9 mm (Fig. 23); dublă frapă pe Av și Rv.

Figura 23

Emisiuni monetare bătute în numele hanului Tokta de același tip, inclusiv nedatate, purtând anumite sigle, au mai fost semnalate în spațiul dintre Nistru și Prut, atât în tezaure, cât și izolat. Astfel, în anul 1904, un tezaur alcătuit din 3 268 exemplare, dintre care majoritatea reprezentând piese conținând numele lui Tokta sau imitații după acestea, a fost descoperit la Cetatea Alba (Fedorov-Davydov 1960, p. 132, nr. 11); un alt tezaur, încă inedit, la Izmail (Ucraina) (Oberländer-Târnoveanu 1997, p. 117). Aceștia li se adaugă piese izolate găsite fie în tumuli, cum ar fi cele de la Ploskoe, Sucleia și Tiraspol (Goškevič 1930, p. 104–105; Fedorov-Davydov 1960, p. 132–133, nr. 12–14) sau exemplare dispersate descoperite la Cetatea Albă (Boldureanu, Bacumenco-Pârâu 2011, p. 227, nr. 1) și la Costești, raionul Ialoveni (Boldureanu 2009, I, p. 349, fig. 1, nr. 4), precum și altele fără loc sigur de descoperire⁴. Și în spațiul Moldovei istorice au fost descoperite câteva tezaure conținând astfel de piese, cum ar fi cel de la Oțeleni, jud. Iași, care pe lângă 85 de dirhemi bătute în numele hanului Tokta sau imitații după aceștia, are în componența sa și doi hiperperi de aur ai Imperiului Bizantin de la Niceea de la Ioan al III-lea Ducas Vatatzes (1222–1254), opt monede de la Tula Buga și cinci dirhemi atribuiți lui Nogay (Iliescu 1964, p. 263–407); tezaurul de la Prăjești, județul Bacău, cuprinde 32 de exemplare bătute în numele lui Tokta și imitații după acestea, însoțite de patru hiperperi latini de aur, 17 emisiuni bătute sub autoritatea hanilor care l-au precedat pe Tokta, dar și două lingouri de formă neregulată (Iliescu, Țărâlungă 1992, p. 250–251). Trei exemplare de dirhemi de la Tokta se află în componența tezaurului de la Maraloiu, comuna Grădiștea, jud. Brăila, de data aceasta împreună cu o emisiune tătărească locală de bronz, monede ale Țării Românești, o emisiune sârbească și una a Țaratului de Vidin, îngropat probabil post 1396 (Câdea 1979, p. 165–171). Din Dobrogea provine cea mai importantă descoperire, conținând și emisiuni de la Tokta, și anume, tezaurul găsit pe dealul Uzunbair de lângă localitatea Mihail Kogălniceanu, alcătuit din 195 de hiperperi bizantini, 23440 dirhemi tătărești, 103 lingouri de argint de diferite forme, precum și bijuterii (Iliescu, Simion 1964, p. 217–228). Tezaurul găsit la Calopăr, jud. Dolj, în anul 1908 (35 de exemplare) este alcătuit în întregime din monede de la Tokta (Oberländer-Târnoveanu 1997, p. 117). Alte două descoperiri au fost localizate în Bulgaria. Prima este reprezentată de micul tezaur găsit în timpul săpăturilor arheologice de la Târnovo și care cuprinde trei emisiuni de la Nogay, una de la Țaka și două imitații după monedele lui Tokta (Lazarov 2008, p. 407–408); a doua descoperire provine de la Obročișce, raionul Balčik, reg. Dobrič, tezaurul fiind alcătuit din 16 emisiuni de argint de la Nogay, Tokta și imitații după acestea (Lazarov 2008, p. 407–414). Aceștia li se alătură mai multe descoperiri izolate provenite de pe teritoriul Crimeei (Kramarovskij, Gukin 2006, p. 312, nr. 30, p. 33, nr. 46). Distribuția lor în Crimeea și în nord-vestul Mării Negre demonstrează caracterul local al circulației acestora, iar tezaurul de la Inești adăugă un punct nou pe hartă, fiind și cea mai nordică descoperire.

⁴ Mulțumim și pe această cale lui Andrei Crivenco din Tiraspol, care ne-a oferit informații referitoare la unele descoperiri provenite de pe teritoriul Republicii Moldova.

Analiza celor 25 de monede, recuperate din tezaurul de la Inești, ne permite divizarea lor în cinci grupe distincte. În prima grupă am inclus monedele care conțin sub tamga anul de batere chiar și incomplet sau greșit și având legenda redată integral. Acestea numără în lotul analizat trei exemplare (nr. 1–3; Fig. 1–3). Ținem să menționăm că pe toate piesele datate văzute de noi, inclusiv cele cu anul bătut defectuos, legenda de pe revers conține ca regulă și finalul lui *duri be* și cel al numelui atelierului, în timp ce pe monedele cu sigle în loc de an, de cele mai multe ori legendele apar gravate incomplet. Excepție de la această regulă sunt piesele cu sigla * sub tamga din tezaurul de la Prăjești, unde legendele sunt complete, dar totuși destul de barbarizate⁵.

În cea de a doua grupă am inclus piesele care au pe revers sub tamga câte o siglă ce reprezintă un cerculeț (nr. 4–11; Fig. 4–11). În lotul analizat observăm opt monede de acest tip, având greutatea medie de 1,21 grame, în timp ce piesele de același tip din tezaurul de la Oțeleni au media de 1,33 g. Cu prilejul publicării tezaurului de la Oțeleni, regretatul numismat Octavian Iliescu a presupus că acest semn ar reprezenta cifra 5. Dacă am considera justă această afirmație, atunci cum procedăm în cazul altor tipuri de sigle amplasate în același loc, dar care nu au corespondență cu anumite cifre? În tezaurul de la Oțeleni au fost menționate patru monede cu cerculeț (Iliescu 1964, p. 380–381, nr. 57–60), în cel de la Obrocișce două exemplare (Lazarov, p. 407, nr. 5–7; p. 409, Fig. 1, nr. 5–7), iar la Maraloiu, un exemplar (Câdea 1979, p. 167, nr. 2).

În următoarea grupă am inclus piesele care au sub tamga câte o steluță cu șase sau opt raze. Acestea numără șase exemplare (nr. 12–17; Fig. 12–17). Toate prezintă aceeași poziție a tamgalei, iar greutatea se situează între 1,04 și 1,35 g, cu o medie de 1,24 g. Remarcăm două exemplare care par a fi bătute cu aceeași ștanță de revers (Fig. 13 și 16). Sigla în formă de steluță a fost observată pe șase monede în tezaurul de la Prăjești (Iliescu, Țarălungă 1992, p. 248–249, nr. 49–54), pe un exemplar la Obrocișce (Lazarov, p. 407, nr. 8; p. 409, Fig. 1, nr. 8) și pe una dintre descoperirile izolate din Republica Moldova.

În grupa a patra am inclus monedele pe reversul cărora sub tamga apare câte un S inversat. Din această grupă fac parte patru exemplare (nr. 18–21; Fig. 18–21). Și aici observăm legături de ștanțe atât pentru avers, cât și pentru revers. Se pare că toate exemplarele au fost bătute cu aceeași ștanță. Piesele din această grupă au cele mai mici greutăți, respectiv 1,00 g, 1,04 g, 1,17 g și 1,18 g. În tezaurele menționate mai sus nu au fost semnalate piese cu o asemenea siglă. O piesă similară, prezentată drept imitație de Isaccea, având ștanță comună cu cele patru din lotul nostru a fost atestată pe un sit electronic (http://www.hordecoins.folgate.net/r_horde.htm).

Alte patru monede n-au putut fi încadrate în grupele amintite din cauza dublei frape sau a baterii defectuoase. Ultimul exemplar din Catalog reprezintă o imitație după emisiunile din anul Hegirei 960, legenda fiind redată cu greșeli (nr. 25; Fig. 25).

Până în prezent, numismații nu au ajuns la un consens referitor la statutul, prototipul, locul baterii și chiar datarea pieselor descrise mai sus. Ernest Oberlander-Târnoveanu consideră că sunt emisiuni „de tip imitativ”, bătute probabil la Isaccea sau într-un atelier mobil la Dunărea de Jos și că aversul pieselor a fost executat în stilul emisiunilor din anul 698, reversul fiind reproduș după tipurile de dirhemi emiși de Nogay și Çaka. Se pune la îndoială existența oficială a tipului cu cadru hexalobat și se afirmă că toate emisiunile de acest fel, inclusiv din tezaurul de la Oțeleni, ca și din alte descoperiri, sunt imitații, deoarece la Krim nu s-au bătut monede în anul 698 (Oberländer-Târnoveanu 1985, p. 588). Numismatul rus V. Lebedev, care a elaborat tipologia emisiunilor crimeene, le consideră legitime, inclusiv pe acelea purtând sigle sub tamga (Lebedev 2000, p. 12–34). Octavian Iliescu, cu prilejul publicării tezaurului de la Oțeleni în anul 1964, a considerat drept imitații doar piesele cu legenda puternic barbarizată, iar prezența unei cruci, observată de el pe două exemplare (nr. 86 și 88), ar reprezenta un indiciu că baterea acestora s-ar datora genovezilor din Crimeea (Iliescu 1964, p. 393). Mai târziu, publicând tezaurul de la Prăjești, autorul menționat considerase imitații atât piesele cu steluță sub tamga din respectiva descoperire, cât și cele cu cifra cinci sau cerculeț din tezaurul de la Oțeleni (Iliescu, Țarălungă 1992 p. 250). Și editorul tezaurului de la Obrocișce considerase monedele cu sigle, ca și pe cele cu numele lui Nogay, dar fără cel al atelierului, drept imitații. Acestea nu ar fi fost produse în atelierul oficial de la Saqci, unde se băteau piese cu aspect mult mai îngrijit, ci într-un alt atelier, poate în Crimeea, iar piesele cu legenda barbarizată ar putea proveni dintr-o colonie genoveză de la Marea Neagră sau dintr-un centru italian de la gurile Dunării (Lazarov 2008, p. 407–408).

Publicarea mai multor piese cu cadru hexalobat cu legenda completă, precum și atestarea lor în descoperiri izolate în Moldova, la Dunărea de Jos, dar și în Crimeea, demonstrează existența oficială a acestora. Ținem să menționăm însă că, pe multe dintre exemplarele cunoscute, cifra zero este reprezentată de un cerculeț în loc de punct, cum ar trebui să fie în epocă, ca și pe piesele cu nr. 54–56 din tezaurul de la Oțeleni, considerate de Octavian Iliescu ca fiind emise în anul 695 AH. Totodată, V. Lebedev a datat cu anul 695 AH tipul monetar cu cadru pătrat și cu elemente vegetale purtând aceleași cifre 690 AH, invocând faptul că acest tip este asemănător cu tipul bătut ulterior în anul 698 (o asemenea piesă se află în tezaurul de la Oțeleni și una în cel de la Obrocișce). De altfel, și în cazul pieselor cu anul 700 sau 707, cifra zero are formă

⁵ Mulțumim și pe această cale domnului Viorel M. Butnariu, care ne-a oferit pozele monedelor tezaurului de la Prăjești. Figurile din articolul dedicat tezaurului de la Prăjești sunt de o rezoluție insuficientă pentru a percepe tipurile monetare (Iliescu, Țarălungă 1992, p. 255–257, Fig. 1–3).

de cerculeț. Poate acest tip cu un aspect mai sofisticat și mai asemănător tipurilor bătute sub hanii precedente, va fi fost bătut la 690, urmat de tipul cu anul 693, asemănător ca stil cu reversul pieselor lui Tuda Mangu (Lebedev 2000, nr. 3), iar cele cu cartuș hexalobat să fi fost bătute în anul 695 (?). Publicarea mai multor descoperiri de acest fel ar da posibilitatea cercetătorilor să stabilească cu o mai mare precizie cronologia respectivelor emisiuni.

Piese din tezaurul de la Inești din prima grupă evidențiată de noi, cu toate că au legenda completă, par a fi totuși imitații, având și media greutatea mult mai joasă în comparație cu piesele publicate de V. Lebedev. Acestea ar sugera baterea lor în alt atelier decât cel în care s-au produs emisiuni cu sigle. Piese nedatate se pare că au fost bătute cu legenda incompletă nu din cauza inabilității meșterilor, ci intenționat. Faptul acesta, dar și circulația lor inclusiv în Crimeea, arată că acestea nu reprezintă producția unui atelier clandestin, ci a unuia controlat de autorități.

În privința autorității care a bătut aceste emisiuni, dar și a datării lor, atât Oberländer-Târnoveanu (Oberländer-Târnoveanu 1997, p. 113–115), cât și numismatul bulgar (Lazarov 2008, p. 410), au ajuns la concluzia că ele au fost bătute în numele lui Nogay după 1298, când, după înfrângerea lui Tokta, devine stăpân deplin al Crimeii. Și M. Severova plasează baterea exemplarului de proveniență necunoscută de la Ermitaj, de tipul dirhemilor lui Tokta, emis la Krim dar cu numele lui Nogay, cu o steluță sub tamga în loc de an (dar și cu una în partea de jos a aversului), către anii 697 sau 698 când Nogay, aflat în plină ascensiune, a îndrăznit să bată piese cu tamgă Casei lui Batu și legenda *han al-adil* (Severova 2002, p. 76–79).

Cât despre siglele de pe monede, acestea ar putea reprezenta niște numere sau sigle de serie, așa cum consideră și numismatul bulgar, cu toate că M. Severova, publicând o altă piesă din colecția Ermitajului, cu greutatea de 1,00 g, de tipul celor cu numele lui Tokta, consideră că sigla aflată sub tamga nu este altceva decât tamgăa lui Nogay, asemeni aceluia de pe piesele de bronz bătute la Isaccea (Severova 2002, p. 76–79). În cazul pieselor de la Inești, doar sigla care reprezintă un 2 inversat ar putea avea corespondență cu o tamga din epocă, dar încă neprecizată.

Cum am menționat mai sus, nu știm totuși care a fost componența reală a tezaurului analizat. Din păcate, nu am găsit nici rezumatul comunicării prezentate de P. N. Petrov și E. G. Druzhinin, nici alte publicații referitoare la acest depozit. Cu toate că în etapa actuală nu putem cunoaște care ar fi *terminus post quem* al acestei descoperiri, cu siguranță face parte din orizontul de tezaur, enumerate mai sus, ascunse în jurul anului 1300, în perioada luptelor dintre emirul Nogay, care stăpânea zona Dunării de Jos și hanul Tokta (1291–1312), mai ales după moartea lui Nogay, când armatele hanului invadează regiunea pentru a o readuce sub controlul puterii centrale (Nicolae 2015, p. 123). Regretatul Eugen Nicolae a semnalat existența în componența tezaurului de la Inești a emisiunilor de argint bătute de Çaka, fiul lui Nogay, în perioada 1300–1301, probabil la Isaccea, jud. Tulcea. Respectiv monede aveau legenda redată în greacă, emitentul purtând titlul *tekfur*, nume similar celui atribuit împăraților bizantini în mediul oriental-islamic (Nicolae 2015, p. 124; p. 138, Planșa XXXII, nr. 2). Un exemplar similar face parte din componența tezaurului de la Uzun Bair (Iliescu, Simion 1964, p. 225–226). Eugen Nicolae a presupus că Çaka, după moartea tatălui său, ar fi optat pentru acest titlu, potrivit cu eforturile sale de a păstra controlul asupra regiunilor de la Dunărea de Jos, locuite în special de creștini ortodocși (Nicolae 2002, p. 139–140).

Putem presupune că atât tezaurele îngropate, cât și descoperirile izolate puteau aparține și grupurilor de alani, care au fost aliații lui Nogay în perioada războiului civil și care au suportat un veritabil exod din sălașurile lor, răspândite între Carpați și Nistru, în urma represaliilor lui Tokta. S-a constatat că toți suveranii din centrul și sud-estul Europei i-au primit cu brațele deschise pe acești războinici (Ciocâltan 1995, p. 938), iar tezaurele din Bulgaria puteau fi ascunse de cei care s-au refugiat împreună cu Çaka la sud de Dunăre.

BIBLIOGRAFIE

- Boldureanu 2009 – A. Boldureanu, *Cronica descoperirilor numismatice (III)*, Tyragetia SN 3 [18], 2009, nr. 1, p. 345–352.
- Boldureanu, Bacumenco-Pârâu 2011 – A. Boldureanu, L. Bacumenco-Pârâu, *Un lot de monede medievale și moderne descoperit la Cetatea Albă. Observații preliminare*, ArhMold 34, 2011, p. 221–245.
- Cândea 1979 – I. Cândea, *Tezaurul de monede feudale de la Maraloiu, jud. Brăila*, Danubius 8–9, Galați, 1979, p. 165–171.
- Ciocâltan 1995 – V. Ciocâltan, *Alanii și începuturile statelor românești*, Revist 6 (11–12), 1995, p. 935–955.
- Fedorov-Davydov 1960 – G. A. Fedorov-Davydov, *Klady djučidskih monet*, Numizmatika i epigrafika 1, 1960, p. 95–192.
- Goškevič 1930 – V. Goškevič, *Pogrebenija datirovannye džučidskimi monetami*, Visnik Odes'koj komisii kraeznavstva 4–5, Odessa, 1930, p. 104–105.
- Iliescu 1960 – O. Iliescu, *Monede tătărești din secolele XIII–XV, găsite pe teritoriul Republicii Populare Române*, SCN 3, 1960, p. 263–277.
- Iliescu 1964 – O. Iliescu, *Monede din tezaurul descoperit la Oțeleni (raionul Huși, reg. Iași)*, ArhMold 2–3, București, 1964, p. 263–407.
- Iliescu, Simion 1964 – O. Iliescu, G. Simion, *Le grand trésor de monnaies et lingots des XIIIe et XIVe en Dobroudja Septentrionale. Note préliminaire*, RÉSEE 2(1–2), 1964, p. 217–228.
- Iliescu 1977 – O. Iliescu, *La monnaie génoise dans les pays roumains aux XIIIe–XVe siècles*, în: Șt. Pascu (coord.), *Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII–XIV / Genovesi nel Mar Nero durante i secoli XIII e XIV, Colocviul româno-italian, București 27–28 martie 1975*, București, 1977.
- Iliescu, Țărâlungă 1992 – O. Iliescu, P. Țărâlungă, *Un tezaur monetar de la sfârșitul secolului al XIII-lea descoperit la Prăjești (jud. Bacău)*, Carpica 23, Bacău, 1992, p. 247–257.

- Kramarovskij, Gukin 2006 – M. G. Kramarovskij, V. D. Gukin, *Poselenie Bokataš II (rezul'taty polevyh issledovanij Zolotoordynskoj arheologicheskoj jekspedicii Gosudarstvennogo Jermitazha v 2004g.)*. Raskopki v Starom Krymu v 2004 gg., Materialy Starokrymskoj arheologicheskoj jekspedicii 3, Sankt Peterburg, Gosudarstvennyj Jermitazh, 2006, 314 p.
- Lazarov 2008 – L. Lazarov, *Klad s djučidskimi monedami iz mestnosti „Ravna Gora” u sela Obročisče vblizi Balčika*, Stepi Evropy v Epohu Srednevekov'ja. Zolotoordynskoe vremja 6, Donetsk, 2008, p. 407–414.
- Lebedev 2000 – V. Lebedev, *Korpus monet Kryma v sostave Zolotoj Ordy (seredina XIII – konetz XV vv.)*, Vestnik Odesskogo muzeja 2, Odesa, 2000, p. 12–34.
- Nicolae 2002 – E. Nicolae, *O monedă emisă de Çaka fiul lui Nogay*, în: *Simpozion de Numismatică organizat în memoria martirilor căzuți la Valea Albă, la împlinirea a 525 de ani (1476–2001)*, Chișinău, 13–15 mai 2001. Comunicări, studii și note, București, 2002, p. 139–143.
- Nicolae 2015 – E. Nicolae, *Monedele Hoardei de Aur*, în: A. Boldureanu, E. Nicolae (eds.), *Moneda în Republica Moldova*, Chișinău, 2015, p. 119–126.
- Oberländer-Târnoveanu 1985 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Documente numismatice privind relațiile spațiului est-Carpatic cu zona gurilor Dunării în secolele XIII–XIV*, AIIA Iași, 22(2), 1985, p. 585–590.
- Oberländer-Târnoveanu 1997 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Începuturile prezenței tătarilor în zona Gurilor Dunării în lumina documentelor numismatice*, în: T. Gemil (coord.), *Originea tătarilor - Locul lor în România și în lumea turcă, Simpozionul Internațional, Constanța, 15–17 noiembrie 1994*, București, 1997, p. 93–128.
- Petrov, Druzhinin 2017 – P. N. Petrov, E. G. Druzhinin, *Nekotorye osobennosti sostava serebrjanogo monetnogo klada perioda pravlenija Tokty iz Inesht (Moldova)*, în: V Mezhdunarodnyj zolotoordynskij Forum Kazan, 15–18 Marta, 2017/ Programme V International Golden Horde Forum «History of the Golden Horde and Tatar Khanates» Kazan, 15–18 March, 2017, p. 16.
- Severova 2002 – M. Severova, *I snova o monede c imenem Nogaja, a takje o redkoj krymskoj monete s dvumja tamgami*, în: *Desjataja Vserossijskaja Numizmatičeskaja konferencija. Pskov, 15–20 aprilja 2002 g. Tezisy dokladov i soobshhenij*, Moskva, 2002, s. 76–79.

ABREVIERI / ABRÉVIATIONS / ABBREVIATIONS

- AA – Archäologischer Anzeiger. Deutsches Archäologisches Institut, Darmstadt, München, Tübingen–Berlin
(A)ARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ACD – Acta Classica Universitatis Scientiarum Debrecenensis, Debrecen
ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ActaHistArt – Acta historiae artium Academiae scientiarum Hungaricae, Akadémiai Kiadó, Budapesta
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
AÉ – L'Année épigraphique, Paris.
AIIA Iași – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
AIIC – Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”, Cluj
AJBA – American Journal of Biological Anthropology
AJPA – American Journal of Physical Anthropology
AK – Archaeologiai Közlemények, Pest
AnSt – Anatolian Studies, British Institute of Ankara
AnUCDC – Analele Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”
AnUVT – Annales d'Université « Valahia » Târgoviște, Section d'Archéologie et d'Histoire
AO – Arhivele Olteniei, Craiova
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchÉrt – Archaeológiai Értesítő, Budapest
Argesis – Argesis. Muzeul Județean Argeș. Pitești
ArhMed – Arheologia Medievală
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași
AȘUI – Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
Az Érem – Az Érem kiadványai, Budapest
Banatica – Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reșița
BARBrSer – British Archaeological Reports. British Series, Oxford
BARIntSer – British Archaeological Reports. International Series, Oxford
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BerRGK – Bericht der Romisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
BibIstroPontica-P – Biblioteca Istro-Pontica. Seria Patrimoniu, Tulcea
BJ – Bonner Jahrbücher – Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn, Bonn
BMC – *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Londra: I, *Augustus to Vitellius*, 1923; II, *Vespasian to Domitian*, 1930; III, *Nerva to Hadrian*, 1936; IV, *Antoninus Pius to Commodus*, 1968; V, *Pertinax to Elagabalus*, 1950 (H. Mattingly); VI, *Severus Alexander to Balbinus and Pupienus*, 1962 (R.A.G. Carson).
BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București
Buridava – Buridava. Studii și materiale, Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu”, Râmnicu Vâlcea
CA – Cercetări Arheologice. Muzeul Național de Istorie a României, București
Caiete ARA – Caiete ARA. Asociația Arhitectură, restaurare, arheologie, București
Carpica – Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România
CEpR – Cronica Epigrafică a României
Cerclst – Cercetări Istorice, Iași
CICSA – Centrul de Istorie Comparată a Societăților Antice, Facultatea de Istorie, Universitatea din București
CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, I–XVII, Berlin
CN – Cercetări Numismatice. Muzeul Național de Istorie a României, București
CNM, V.1 – *Corpus Nummorum Moldaviae*, vol. V.1, Chișinău
CRAI – Académie des inscriptions et belles-lettres. Comptes rendus des séances de l'année ...
Crisia – Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea

- Dacia – Dacia / Dacia Nouvelle Série. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Académie Roumaine. Institut d'archéologie « V. Pârvan », Bucarest
- Danubius – Danubius. Revista Muzeului de Istorie Galați
- DHA – Dialogues d'histoire ancienne, Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité
- Documenta Praehistorica – Documenta Praehistorica, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology, Ljubljana
- EphemDac – Ephemeris Dacoromana, Roma
- EphemNap – Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
- ERSIR – *Enciclopedia reprezentanților scrisului istoric românesc*, I – V, V. Spinei, D. N. Rusu (coord.), Suceava, 2021
- FolArch – Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Annales Musei Nationalis Hungarici, Budapest
- Fontes I – *Fontes Historiae Daco-Romanae – Izvoarele istoriei României*, I, București, 1964
- Fontes II – *Fontes Historiae Daco-Romanae – Izvoarele istoriei României*, II, București, 1970
- FSI – Forensic Science International
- Glasnik – Glasnik. Srpsko Arheološko Društvo (Journal of the Serbian Archaeological Society), Belgrad
- Hierasus – Hierasus. Muzeul Județean Buzău
- HOMO – HOMO. Journal of Comparative Human Biology, Stuttgart
- Ialomița – Ialomița. Studii de cercetări de arheologie, istorie, etnografie și muzeologie, Slobozia
- IDRE – C. C. Petolescu, *Inscriptiones Daciae Romanae. Inscriptiones externae – Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie*, I-II, București, 1996-2000
- IGB – G. Mihailov, *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, vol. I-V, Sofia, 1956-1970
- IGLR – E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, București, 1976
- IGRR – *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas pertinentes*, publiées par R. Cagnat, J. Toutain, G. Lafaye, Paris, 1906-1927
- IJP – International Journal of Paleopathology
- ISM – *Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris antiquae. Series altera: Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae – Inscripțiile din Sythia Minor: I. Inscriptiones Histriae et vicinia – Histria și împrejurimile* (Dionisie M. Pippidi), București, 1983; II. *Tomis et territorium – Tomis și teritoriul său* (Iorgu Stoian), București, 1987; III. *Callatis et territorium – Callatis et son territoire* (Alexandru Avram), București – Paris, 1999; IV. *Tropaeum – Durostorum – Axiopolis* (Emilian Popescu), București – Paris, 2015 ; V. *Capidava – Troesmis – Noviodunum* (Emilia Doruțiu-Boilă), București, 1980; VI.2. *Supplementa 2. Tomis et territorium – Tomis et son territoire* (Alexandru Avram, Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu), București – Paris, 2018
- Istros – Istros. Muzeul Brăilei „Ferdinand I”, Brăila
- IzvestijaVarna – Izvestija na Narodnija Muzej (Izvestija na Varnenskoto Arheologičesko Družestvo), Varna
- JAHA – Journal of Ancient History and Archaeology, Cluj-Napoca
- JAS – Journal of Archaeological Science, Amsterdam
- JAT – Journal of Ancient Topography
- JFS – Journal of Forensic Studies
- JITE – Journal of Institutional and Theoretical Economics
- JHE – Journal of Human Evolution
- LRBC – *Late Roman Bronze Coinage A.D. 394-498*, Londra, 1965: I, *The Bronze Coinage of the House of Constantine A.D. 324–346* (P. V. Hill, J. P. C. Kent); II, *Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire A.D. 346–498* (R. A. G. Carson, J. P. C. Kent).
- MarNero – Il Mar Nero. Annali di archeologia e storia, Roma
- MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
- Marmatia – Marmatia. Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare
- MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București
- MCSEE – Monedă și comerț în Sud-Estul Europei, Sibiu
- MEFRM – Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge, Rome
- MER – *Catalogue des monnaies de l'Empire romain*. II. J.-B. Giard, *De Tibère à Néron*, Paris, 1988 ; III. J.-B. Giard, *Du soulèvement de 68 après J.-C. à Nerva*, Paris-Strasbourg, 1998
- MFMÉ-SA – A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged
- MIR – *Moneta Imperii Romani*. 14. B. Woytek, *Die Reichsprägung des Kaisers Traianus (98–117)*, I–II, Wien, 2010; 18. W. Szaivert, *Die Münzprägung der Kaiser Marcus Aurelius, Lucius Verus und Commodus (161–192)*, Wien, 1986.
- Mousaios – Mousaios. Buletinul Științific al Muzeului Județean Buzău
- MuzNaț – Muzeul Național, Muzeul Național de Istorie a României, București
- Numizmatičar – Numizmatičar. Casopis za anticki i stari jugoslovenski novac, Belgrad

- Numizmatikai Közlöny – Numizmatikai Közlöny. A Magyar Numizmatikai Társulat, Akadémiai Klado, Budapest
- NZ – Numismatische Zeitschrift, Viena
- Oltenia – Oltenia. Studii și Comunicări, Craiova
- Paléorient – Paléorient: revue interdisciplinaire de préhistoire et de protohistoire du sud-ouest et de l'Asie centrale, Paris
- PBF – Prähistorische Bronze Funde, München – Stuttgart
- Peuce – Peuce. Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea
- PME – H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, Leuven, I (A–I, 1976), II (I–V, 1977), III (1980; indici)
- Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
- Przegląd Archaeologiczny – Przegląd Archaeologiczny, Institut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Wrocław
- PZ – Prähistorische Zeitschrift, Institut für Prähistorische Archäologie, Berlin
- RAASI – Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare, Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Republica Moldova
- RAN – Repertoriul Arheologic Național / National Archaeological Repository
- RCAN – Revista de Cercetări Arheologice și Numismatice, București
- RESEE – Revue des Études Sud-Est Européennes. Academia Română. Institutul de Studii Sud-Est Europeene, București
- RevArh – Revista Arheologică, Chișinău
- RGZM – Barbara Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz, I-II, 2004
- RI – Revista Istorică. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București
- RIC – *The Roman Imperial Coinage*, Londra: I², *From 31 BC to AD 69*, 1984 (C. H. V. Sutherland); II, *Vespasian to Hadrian*, 1926 (H. Mattingly, E.A. Sydenham); II.1, *From AD 69–96. Vespasian to Domitian*, 2007 (I. A. Carradice, T.V. Buttrey); II.3, *From AD 117–138. Hadrian*, 2019 (R.A. Abdy, P.F. Mittag); III, *Antoninus Pius to Commodus*, 1930; IV.1, *Pertinax to Geta*, 1968 (H. Mattingly, E.A. Sydenham); IV.2, *Macrinus to Pupienus*, 1938; IV.3, *Gordian III – Uranian Antoninus*, 1949 (H. Mattingly, E. A. Sydenham, C. H. V. Sutherland); V.1, 1927 (reimprimat 1968; P. H. Webb); VII, *Constantine and Licinius A.D. 313–337*, 1966 (P.M. Bruun); VIII, *The Family of Constantine I A.D. 337–364*, 1981; X, *The Divided Empire and the Fall of the Western Parts A.D. 395–491*, 1994 (J.P.C. Kent)
- RMD – Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, London: I. *Roman Military Diplomas 1954–1977*, 1978; II. *Roman Military Diplomas 1978–1984*, 1985; III. *Roman Military Diplomas 1985–1993*, 1994; Margaret M. Roxan, P. Holder, *Roman Military Diplomas IV*, 2003; P. Holder, *Roman Military Diplomas V*, 2006
- RMM-MIA – Revista Muzeelor și Monumentelor – Monumente Istorice și de Artă, București
- Romanoslavica – Romanoslavica. Asociația Slaviștilor din România, București
- RPC – *Roman Provincial Coinage*, Oxford (https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/map?volume_id=)
- RPC, VII.2 – *Roman Provincial Coinage. VII.2. From Gordian I to Gordian III (AD 238–244): all provinces except Asia*, Londra/Paris, 2022 (J. Mairat, M. Spoerri Butcher, cu contribuția M. Amandry, R. Bland, K. Butcher, J. Nurpetlian, U. Peter).
- RRH – Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest
- SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
- SCIA.AP – Studii și Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică
- SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
- SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, București
- SHA – *Scriptores Historiae Augustae*, Teubner, Leipzig, 1965
- Simpozion Chișinău 2003 – *Simpozion de numismatică dedicat Centenarului Societății Numismatice Române (1903–2003)*, Chișinău, 26–28 noiembrie 2003, București, 2005.
- SMIM – Studii și Materiale de Istorie Medie. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București
- SMMIM – Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară, București
- SNGCop 2 – *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish Royal National Museum*, Copenhaga, 1942–1969 (serie reeditată); II, *Thrace and Macedonia*, West Milford, 1982.
- SP – Studii de Preistorie, București
- StCl – Studii Clasice, București
- StratumPlus – Stratum Plus, Școala Superioară de Antropologie, Chișinău, St Petersburg, București
- Suceava – Suceava. Anuarul Muzeului Național al Bucovinei, Suceava
- SympThrac – Symposia Thracologica, București
- Syria – Syria. Archéologie, art et histoire. Institut Français du Proche-Orient
- TdE – Trabajos de Egiptología. Papers on Ancient Egypt, Universidad de La Laguna, Tenerife, Spania

Th-D – Thraco-Dacica, București

Tyragetia – Tyragetia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Chișinău

VAH – Varia Archaeologica Hungarica V. Redigit Csanád Bálint. Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest

Valachica – Valachica. Studii și cercetări de istorie și istoria culturii, Complexul Muzeal Național „Curtea Domnească”, Târgoviște

ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

ZRVI – Zbornik radova Vizantološkog instituta. The Institute for Byzantine Studies. Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrad